

Музейна справа на Харківщині у першій половині XX ст.

Гнатченко Ганна

ХНУ імені В. Н. Каразіна
anna.gnatchenko@mail.ru

Перші музеї у Харкові виникли у XIX ст. На початку XX ст. музейна справа пройшла певну реорганізацію та набула нових форм. Вивчення процесу становлення та розвитку музейної мережі сприяє розумінню суті музейної справи, тих функцій, які вони виконують на тому чи іншому етапі.

Перші роботи з історії музейної справи Харкова з'явилися наприкінці XIX – на початку XX ст. Праці дореволюційного періоду, головним чином, мають описовий характер: стан приміщень музеїв, фонди, експозиції тощо (Д.І. Багалій, І.П.Осипов М.Ф. Сумцов, К.К. Фойгт). За радянських часів тематика відповідних досліджень розширюється, зокрема, активно дискутуються проблеми теорії та практики музейної справи (В. В. Дубровський, Ю. А. Омельченко, Г. А. Скрипник). Сучасна література розкриває історію непростого процесу створення музейної мережі міста Харкова в загальноукраїнському контексті. В ній можна прослідкувати певну еволюцію у підходах при дослідженні музейної справи (В.І. Кацай, Н.В. Лапчинська, Р.В. Маньковська, Л.В. Маслова, О.Г. Павлова, І.С.Панченко, Л.Д. Федорова).

На початок XX ст. у Харкові сформувалася розгалужена мережа музеїв. Найчисельнішими серед них були музеї, створені при вищих та середніх навчальних закладах (при школі малювання М. Д. Раєвської-Іванової – колекція художніх творів; геологічний, мінералогічний, зоологічний, анатомічний та інші музеї при Харківському університеті). Керівництво освітніх закладів піклувалося про створення власних колекцій, що використовувалися, перш за все, у навчальному процесі. Ще наприкінці XIX ст. у Харкові був створений міський художньо-промисловий музей (1986). З його утворенням активізувалася виставкова робота. Після закриття виставок, що діяли під час XII Археологічного з'їзду, більша частина експонатів перейшла до Музею красних мистецтв і старожитностей, але частина експонатів з виставки церковної старовини повернулася у власність Харківської єпархії, що стало приводом для влаштування єпархіального музею церковної старовини. В 1913 році було вирішено створити церковний музей та церковно-археологічне Товариство при ньому. Завдяки широкій популяризаторській роботі цих музеїв люди мали змогу залучитися до освіти, до надбань науки і культури.

Музейна мережа Харкова на початку XX століття мала значний фондовий матеріал, який дав змогу простежити певну спеціалізацію музеїв. Музеї в Харкові поділялися на декілька типів: природничі; технічні; соціально-історичні та мистецькі. Становлення і розвиток музейної справи у Харкові пройшли доволі непростий шлях. З кожним роком виникали проблеми, які гальмували роботу музеїв, але вже на початку XX століття позначилися позитивні зміни в організації музеїв: розширилася музейна мережа, почали створюватися музеї нового профілю, що дозволило виділити нову їх типологію. Також музеї почали виконувати наукову, навчальну і просвітительську функції.

Таким чином, музейна справа у Харкові, зароджена у XIX столітті, підлягала багатьом змінам, як позитивного, так і негативного характеру. Та все ж, незважаючи на всі перешкоди, розвиток музеїв відбувався у прогресивному напрямку. Вже на початку XX ст. у Харкові з'явилася доволі стійка мережа музеїв.

Повсякденне життя вихованців дитячих будинків в 1941-1945 рр.(на матеріалах Харківщини)

Давидич Юлія

ХНУ імені В. Н. Каразіна
yuliya_davidich@mail.ru

В період Великої Вітчизняної війни найбільш незахищеною категорією населення, яка була позбавлена елементарної змоги нормально харчуватися, мати мінімальні житлові та санітарні умови життя, були діти. В історіографії воєнних подій 1941-1945 років ще й досі переважають дослідження, що стосуються воєнно-політичних, економічних її аспектів, розробка питань, присвячених соціальній історії, зокрема, історії дитинства, значно відстає.

Сучасна історіографія містить багато сюжетів про героїчні приклади боротьби дітей проти німецьких загарбників, їхні партизанські дії, набагато складніше знайти відомості про трагічні долі дітей, що залишилися без батьківського піклування, виховувалися у дитячих установах, тобто дітей-сиріт та безпритульних. Лише в поодиноких працях на дотичному рівні розглядаються окремі аспекти зазначеної теми. Так, у контексті своїх досліджень тією чи іншою мірою її торкнулися науковці Г.М. Голиш, Л.Г. Голиш, Т.В. Вронська, М.О. Соловей, Н.М. Касьянова.

В зв'язку з цим, науковий інтерес становить дослідження повсякденного життя вихованців дитячих будинків на Харківщині в 1941-1945 роках, що дозволяє виявити регіональні особливості та надає можливість уявити цілісну картину в масштабах всієї України. Новизна дослідження полягає у відсутності спеціальних праць, присвячених зазначеній темі. В роботі на матеріалах Державного архіву Харківської області було вперше досліджено матеріально-побутову та соціально-культурну сферу повсякденного життя вихованців дитячих будинків Харківщини.

Загострення проблеми дитячої безпритульності в місті Харкові та області відбулося в роки Великої Вітчизняної війни. Місцеві органи влади взяли на облік усіх дітей, які залишилися без батьківського піклування. Проблему намагалися вирішити за допомогою як існуючої системи, так і створення нових приймальників-розподільників та дитячих будинків.

В дитячі приймальники-розподільники направлялися діти у віці до 15 років включно. В приймальниках-розподільниках діти могли перебувати не більше 2 тижнів, після чого, у разі неможливості повернення батькам, діти до 14 років направлялися через органи народної освіти у дитячі будинки, старше 14 років – влаштовувалися приймальниками-розподільниками на роботу в промисловість чи сільське господарство.

Аналіз архівних джерел дозволяє реконструювати умови проживання дітей-сиріт у дитячих будинках, а також зробити висновок, що матеріально-побутова площа повсякденного життя вихованців перебувала на задовільному рівні. Держава забезпечувала їм хоч скромне, але обов'язкове триразове харчування, надавала речі першої необхідності. Слід також зазначити, що непоодинокими були й факти поганого харчування, використання при приготуванні їжі зіпсованих продуктів.

Порівняно з рівнем життя дітей, що виховувалися у родинах, вихованці дитбудинків були у кращому матеріальному становищі. Про це свідчать спогади мешканців дитбудинків, тому не дивно, що в 1940-х роках були викриті непоодинокі випадки незаконного утримання в дитбудинках, на повному державному забезпеченні, дітей із родин, яких мали утримувати батьки.

Соціально-культурний простір повсякденного життя вихованців теж був організований досить непогано. В дитячих будинках було організовано навчання. Діти вивчали арифметику, російську та українську мови, вчилися читати. Також проводилися лекції, під час яких

вихованцям розповідали про героїв та ворогів держави. З 1944 р. почала здійснюватися програма обов'язкового оздоровлення дітей-сиріт під час літніх канікул.

Таким чином, аналіз архівних матеріалів дає можливість зробити висновок, що в роки Великої Вітчизняної війни життя неповнолітніх мешканців Харківщини зазнало значних трансформацій. Умови повсякденного життя дітей, що залишилися без батьківського піклування, характеризувалися складністю виживання. Поширення інфекційних хвороб, що було викликано, в основному, недоїданням та відсутністю належної медичної допомоги, спричинило високу смертність серед вихованців дитячих будинків. Значне погіршення матеріально-побутових та соціально-культурних умов життя дітей, що виховувалися в дитячих будинках, відбулося в роки окупації міста Харкова та області. Побутові умови життя були нестерпними. Питання освіти, медичного догляду дітей, відпочинку для окупаційної влади майже не поставали. Молодь зазнала в роки окупації голод, приниження, страх та тяжку працю.

Форми і напрями допомоги постраждалому населенню у м. Харкові у роки Першої світової війни

Ільїн Вадим

Харківський національний медичний університет

Ilin_vadim@ukr.net

Наукова актуальність звернення до подій Першої світової війни обумовлена недостатнім її дослідженням у вітчизняній історіографії внаслідок політичного ставлення до війни з боку радянської влади. В результаті в радянській історіографії сформувалися: ставлення до війни як до другорядного феномену у порівнянні з революційними подіями, єдиний методологічний підхід (розгляд макропроцесів) і вузьке коло тем (військова історія, дослідження міжнародних відносин, діяльності парторганізацій). Консервування цих рис вітчизняної історіографії війни значною мірою загальмувало її розвиток у порівнянні із західноєвропейською. Вказані моменти спонукають до розширення кола тем, зокрема, за рахунок дослідження соціальних аспектів війни, і застосування нових методологічних підходів. Одним з них є запропонована в даних тезах спроба поглянути на війну з позицій життя соціуму у великому тиловому центрі, яким був тогочасний Харків. Дослідження базувалося переважно на матеріалах міської періодики і нових вітчизняних дослідженнях (Л. М. Жванко «Біженці Першої світової війни: український вимір», колективна монографія Інституту історії НАН України «Велика війна 1914-1918 рр. і Україна»).

Під напрямом допомоги розуміється допомога, яка надавалася сім'ям запасних нижніх чинів, покликаних до армії, пораненим і біженцям.

З перших днів війни харківська міська і губерньська влада зініціювала організацію допомоги сім'ям покликаних на війну. У результаті Харків долучився до Всеросійського союзу міст, був створений виконавчий комітет з допомоги сім'ям запасних, асигновані кошти на щомісячну допомогу, почалося створення приватних благодійних організацій і районних комітетів, які опікувалися сім'ями мобілізованих.

Особливої уваги заслуговує самоорганізація медичної спільноти міста. Такі світила харківської медицини, як Л. Л. Гіршман, М. П. Трінклер, П. І. Шатілов, Б. Г. Пржевальський надавали свої послуги у якості консультантів інколи одночасно кільком госпіталям, а Гіршман ще й очолив громадський благодійний комітет. Харківське медичне товариство у перші місяці війни організувало курси з підготовки медичних сестер, декілька власних госпіталів, налагодило випуск протитифійних вакцин. Допомогу в організації госпіталів, санітарних загонів для відправки на фронт і транспорту для перевезення поранених містом надали також Харківське товариство швидкої допомоги і громада Червоного Хреста.

Найпоширенішими формами допомоги були: щомісячні відрахування трудовими колективами 1-2 % від зарплатні на користь сімей мобілізованих колег, збереження за мобілізованими робочих місць і зарплатні, утримання приватними особами і установами іменних ліжок у госпіталях, організація безкоштовних притулків, ясел, харчування і освіти для постраждалих і виплата щомісячної допомоги, створеннями трудовими колективами власних госпіталей на підприємствах. До участі в кампаніях допомоги заохочувалися усі верстви населення через продаж поштових марок, сувенірів і кухольні збори, а також діти заможних батьків через утримання іменних мисок у дитячих будинках. Однією з найбільших акцій був фургонний збір речей і коштів на користь сімей запасних, проведений восени 1914 р., коли за кілька днів було зібрано понад 100 тис. крб., з яких вдалося в тому числі спорядити комплектами одягу і білизни 7 тис. вояків на фронті.

Огляд форм і напрямів допомоги постраждалим у Харкові та їхнє порівняння з формами допомоги постраждалим в інших великих містах підросійської України дозволяють зробити висновок про подібність процесів і умов життя населення в них протягом війни. З початком війни завдяки злагодженим діям харківської міської влади і

громадськості вдалося створити систему допомоги усім категоріям постраждалих (ця система була доповнена з виникненням біженецької проблеми, яку в Харкові, вдалося утримати під контролем). Разом з тим треба відмітити недостатність допомоги постраждалим (розмір виплат у 5-15 крб. на місяць, навіть з урахуванням зарплатні одного працюючого, не покривав витрат багатодітної сім'ї), крайню злиденність сімей запасних, що вкупі свідчило про неможливість вирішити зазначену проблему надзусиллями лише одного міста без підтримки держави. Проблему намагалися вирішити посиленням адресності і диференційованості допомоги, разовими благодійними акціями. Допомога постраждалим виявила також неоднозначність ставлення до війни з боку різних суспільних класів. Так випадки різкої відмови селян губернії жертвувати на користь постраждалих різюче контрастували з патріотичною одностайністю, яка зафіксована в перші дні війни у Харкові, в тому числі, серед робітництва. У такий спосіб селяни демонстрували негативне ставлення до війни і те, що вони самі потребують допомоги. Урядові директиви 1916 р. усім госпіталям включно з приватними щодо регламентації харчування і обов'язкового впровадження власних городів, з яких повинні були харчуватися і найбільшні мешканці міста, свідчили про тяжке продовольче становище, крайню мілітаризацію і виснаженість країни наприкінці війни.

Діяльність американських фірм в галузі сільського господарства на Харківщині (в кін. XIX – на поч. XX ст.)

Камельчук Катерина

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
history@ksame.kha

Запровадження іноземного капіталу в економіку України має попередній досвід. Діяльність американських фірм в галузі сільського господарства на Харківщині не була висвітлена в сучасній науковій літературі. У своїй роботі автор використовував документи, що зберігаються в Харківському обласному державному архіві. Це декілька фондів, насамперед фонд Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості (далі ХТСГ). Було опрацьовано матеріали американської агентури у Харкові. Певну інформацію надають статистичні довідники і наукові розвідки радянських вчених про стан іноземного капіталу в Україні.

Діяльність американських компаній в Харківській губернії набула різноманітних проявів. Так, працювали спільні американо-російські фірми, спільні американські з іншими країнами компанії, «чисто» американські, як правило, філіальні та натуралізовані товариства (тобто на російських уставах, навіть з російським керівним складом тощо), а також посередницькі фірми, які уособлювали інтереси американських фірм в Україні. За своїми типами американські компанії підрозділялись на страхові, металургійні, торгівельні та по виробництву сільськогосподарської техніки та знарядь праці. Останній вид отримав поширення на Харківщині.

В результаті буржуазних реформ 60-х рр. XIX ст. в Російській імперії був здійснений перерозподіл земельної власності. Харківщину можна назвати окремим сільськогосподарським регіоном серед українських губерній. На її території не існувало численних великих латифундій, як, наприклад, на Правобережжі. Крупні господарства у Харківській губернії (із земельними ділянками понад 1 тис. га) належали переважно новим власникам, зокрема, цукрові плантації, якими володіли Харитоненки. Більшість селянських господарств були середніми або малими за розміром.

У ході земельної реформи Столипіна удосконалювалися методи ведення фермерських господарств та відбувалася інтенсифікація аграрної галузі. Суттєву допомогу сільським господарям надавали ХТСГ і земство, що часто діяли разом. Неодноразово ХТСГ проводило в Харківській губернії дослідження з приводу потреб землевласників на сільськогосподарську продукцію (насіння і т. ін.) та техніку. В кінці XIX ст. на ринку продавали вітчизняне сільськогосподарське обладнання та механізми (заводські та кустарні), але більшим попитом користувалися іноземні. Американські землеробські машини вважалися дорогими, але якісними (по співвідношенню ціна/якість вони випередили на той час німецькі). Тому український споживач надавав перевагу саме заокеанській продукції. ХТСГ налагодило безпосередній зв'язок з американськими фірмами сільськогосподарського машинобудування, заснувавши при своєму товаристві т.зв. американську агентуру.

Зважаючи на внутрішні труднощі (невдала аграрна політика уряду, відсутність належної фінансової підтримки) спеціалісти ХТСГ та земства могли розраховувати лише на власні сили. Земства відкрили склади сільськогосподарської техніки, в яких сільські господарі на пільгових умовах в кредит могли придбати необхідні ним землеробські машини та знаряддя праці. Завдяки взаємовигідному співробітництву з американськими фірмами в Харківській

губернії оновився і збільшився парк сільськогосподарських машин, покращилася врожайність культур.

На присутність американських фірм в Харківській губернії впливали позитивні і негативні фактори. Стимулюючими факторами стали дешева робоча сила, високі норми прибутку. Водночас США та українські губернії Російської імперії мали багато подібного в економіці. Це робило їх конкурентами на світовому ринку, особливо в сфері цукрового та зернового експорту.

Таким чином, в Харківській губернії американські фірми досягли значних успіхів у галузі продажу сільськогосподарської техніки. В найкращому становищі знаходились великі монополістичні об'єднання, наприклад, Міжнародна компанія жнивварських машин. Однак і їм доводилося витримувати конкурентну боротьбу за українського споживача. В цілому залучення аграрного сектору Харківщини до новітніх технологій та устаткування сприяло розвитку сільського господарства регіону.

Формування шляхів сполучення на теренах Східної України (XVII-XVIII ст.): природно-географічні передумови

Коніва Юлія

ХНУ імені В. Н. Каразіна

iuliya.koniwa@yandex.ru

Територія Східної України у XVII-XVIII столітті знаходилася у складі Російської держави. Це – один з основних історичних чинників, який впливав на розвиток краю, у тому числі на формування та становлення шляхів сполучення. В зазначений період на даній території можна виділити складання двох систем сполучення: шляхів степовиків та місцевої мережі доріг, становлення яких відбувалося окремо один від одного під значним впливом природно-географічного фактору.

Мета дослідження - визначити роль природно-географічного фактору у формуванні систем сполучень XVII та XVIII століття, а також порівняти із системами сполучення, які були сформованими кочовим та осілим населенням краю відповідно.

Цей регіон прийнято відносити до двох фізико-географічних зон – лісостепової та степової. Сучасні особливості та характеристики степової та лісостепової природно-географічних зон, не доцільно переносити на пізній середньовічний період та ранній новий час. Фізичні характеристики природно-кліматичних зон зазнавали змін і сьогоднішні особливості ландшафту склалися під впливом антропогенних чинників (перш за все, господарській діяльності). Для періоду XVII-XVIII століття більш характерний різкий перехід від степу до лісової зони, тобто територія лісостепової зони була зовсім незначна. Власне ця особливість позначилася на формуванні шляхів сполучення на території Східної України в XVII-XVIII столітті.

Розташування значної частини краю у степовій та лісостеповій зонах зумовило появу тут шляхів степовиків, які були першою, у досліджувану нами епоху, системою сполучення. Татарські шляхи та сакми проходили по даній території з півдня, тобто з степових районів нинішньої території України на північний схід в напрямку м. Москви. Головною особливістю даних степних доріг було те, що вони пролягали водорозділом річок, що зробило їх досить умовними напрямками. Найбільш відомими татарським шляхами та сакмами були Муравський шлях, Кальміуська та Ізюмська сакма. Першу письмовому та картографічну фіксацію шляхів степовиків в історичних джерелах, ми знаходимо в «Книге Большого Чертежа» (початок XVII століття). Також про існування татарських шляхів та сакм нам повідомляють подорожні щоденники та мемуари іноземних військових діячів та дипломатів.

Приєднання Східного регіону України до Російської держави і його виділення в окрему губернію у XVIII столітті (Слобідсько-Українську, а потім Харківську), призвело до поширення загальноросійських економічних, політичних процесів в краї, які позначилися на формуванні місцевої системи сполучення. На кінець XVIII століття місцеву мережу дорогі, можна вважати, багаторівневою. Про це свідчать Карти Генерального межування – масове історичне джерело, яке виникло внаслідок цілеспрямованої аграрної політики Російської імперії.

Ця система сполучення поєднувала населені пункти. Залежно від цього надавалося значення дорогам. Таким чином, існували «Большие дороги», які поєднували повітові та губернські міста і внаслідок цього отримували свою назву, наприклад, «Большая дорога на Харьков». Існували менші шляхи сполучення, внутрішньо повітові (польові), які сполучали села, хутори і т. ін.

Отже, особливість кожної системи сполучення була обумовлена загальноісторичними та фізико-географічними чинниками, а саме цілями створення і населенням, яке їх формували. Так шляхи степовиків створювалися кочовим народом, а місцева мережа доріг була сформована осілим землеробським населенням і слугували власним потребам. Варто зазначити, що в окремих випадках, мережі сполучення

співпадали, що обумовлено фізико-географічними особливостями краю, а саме, як татарські шляхи та сакми, так і більшість місцевих доріг, йшли водорозділами річок та їх приток.

Шпиталі в округах Слобідсько-Українського військового поселення кавалерії

Маршала Альона

Харківська державна академія культури
landish@chuguev.net

Перша половина XIX ст. була часом існування Слобідсько-Українського військового поселення кавалерії, заснування якого призвело до значних змін у розвитку регіону, що торкнулися як системи управління та економічної організації населених пунктів перетворених на військові поселення, так і соціальної сфери, зокрема були створені нові заклади, такі як школи та шпиталі. Саме функціонуванню шпиталів у військово-поселених округах присвячено дане дослідження.

Наукова новизна доповіді полягає у тому, що проблема існування шпиталів у військово-поселених округах не виступала раніше об'єктом окремого дослідження. Окрім того, використання архівних матеріалів місцевого походження дозволяє з'ясувати в яких саме населених пунктах Слобідсько-Українського військового поселення кавалерії існували шпиталі, їх розміри та особливості управління.

Активне дослідження військових поселень почалося в к. XX ст.. Так, в монографії К.М. Ячменіхіна представлена загальна картина існування військових поселень в Російській імперії, статті Т.Н. Кандаурової присвячені зображенню особливостей функціонування військових поселень кавалерії. Історії Слобідсько-Українських військових поселень присвячені роботи О. Колєватого та В.Л. Цубенко. Джерельна база дослідження складається з законодавчих актів, діловодної документації та джерел особового походження.

В 1850-х рр., наприкінці існування військово-поселеної системи у 8 округах Слобідсько-Українського військового поселення кавалерії існувало більше 10 шпиталів та напів-шпиталів, переважна їх більшість була розташована у штаб-квартирах поселених полків 2-ї уланської та 2-ї кірасирської дивізій. Заснування шпиталів відбувалося паралельно з процесом облаштування власне військових поселень. Так, 29 жовтня 1818 р. було видано наказ про переведення дивізійного шпиталю 2-ї уланської дивізії з м. Харкова до м. Чугуєва та розпочато підготовчі роботи по його будівництву. В червні 1817 р. було прийняте рішення про переведення полкового лазарету Таганрогського уланського полку з м. Змієва до с. Печеніги – штаб-квартири полку. Кожен шпиталь мав складну інфраструктуру та становив собою комплекс з декількох будівель – дерев'яних, фаферхових або кам'яних будинків для шпиталю або аптеки, а також різноманітних господарчих споруд, таких як кухня, пекарня, баня, цейхгауз, конюшня та різноманітні флігелі.

Управління військовими шпиталями, до числа яких відносилися також медичні заклади у військово-поселених округах, здійснювалося за трьома напрямками: медичним, господарським та інспекторськими. Керівництво медичною частиною в кожному окремому шпиталю покладалося на старшого лікаря або старшого медичного чиновника, господарство та внутрішній розпорядок знаходилися у відомстві доглядача. Загальний нагляд за роботою шпиталів здійснювало також військово-поселене начальство, так шпиталі засновані при дивізійному штабі входили до відомства генерала, що ніс службу при дивізійному командирі, шпиталі при корпусному штабі – начальника корпусного штабу, іншими шпиталями опікувалися полкові командири. Загалом, функціонування шпиталів чітко регламентувалося Статутом про неодмінні військові шпиталі прийнятого 21 березня 1828 р.

Шпиталі за кількістю місць для хворих нижніх військових чинів розподілялися на шість класів, окрім того для кожного класу визначалася можлива кількість палат для офіцерів. Зокрема, дивізійний шпиталь в м. Чугуєві відносився до першого класу та міг розмістити 150 солдат та 10 офіцерів. Слід зазначити, що лікування офіцерів відбувалося окремо від солдат, оскільки для них облаштовували окремі палати, а для розміщення жінок відводили спеціальні флігелі. За відсутності у місті військового шпиталю дружини та діти військових

поселян могли звертатися до міських лікарень, при чому оплата лікування здійснювалася за рахунок Комісаріатського департаменту.

В 1850-х рр. розпочався процес поступової ліквідації округів військового поселення кавалерії, в результаті якого в 1857 р. були закриті військово-поселені шпиталі, замість яких засновувалися полкові лазарети. Виключення складали лише три шпиталі, один з яких розташовувався в м. Чугуєві.

Таким чином, шпиталі існували в кожному з 8 округів Слобідсько-Українського військового поселення кавалерії та мали складну господарську структуру, їх розміри, штат і діяльність були чітко регламентованими та знаходилися у відомстві військово-поселеного керівництва.

Виникнення харківського дворянства в контексті теорій елітистів

Солодкіна Вікторія

ХНУ імені В. Н. Каразіна
protivomusl9@bigmir.net

Останнім часом історія харківського дворянства набуває неабиякої популярності. Видано збірки документів з цієї теми, написано доволі багато статей, захищені дисертації. Але новизна нашої роботи полягає у застосуванні до історії місцевої дворянської спільноти теорій елітистів з метою проаналізувати особливості формування цього стану, внесок дворянства в розвиток регіону, взаємозв'язок із центральною владою тощо. Джерелами нашої роботи є, перш за все, Родовідні книги дворянства Харківського намісництва, «Жалувана грамота дворянству», видана Катериною II та публіцистичні твори місцевих дворян.

Хронологічні межі дослідження – 1785 - 1815 р. 1785 р. – видання «Жалуваної грамоти», після чого розпочався процес оформлення місцевого дворянства в єдину спільноту, 1815 р. – указ Міністерства внутрішніх справ місцевому дворянському зібранню про необхідність пришивидшити внесення претендентів до Родовідної книги. Парадоксально, але 1815 рік – останній, коли претенденти вносились масово, після цього натрапляємо лише на поодинокі випадки. Саме цей період, на нашу думку, був початковим етапом формування місцевої дворянської спільноти, він був доволі стресовим для дворянства, адже Герольдія постійно проводила перевірки шляхетних доказів, тож багато хто втратив цей титул.

Основою методології нашого дослідження буде використання теорій елітистів до вивчення історії дворянства. В цьому дослідженні ми активно будемо використовувати термін «еліта», тож варто одразу розглянути, що він означає. Серед вчених досі тривають активні дискусії з цього питання. Деякі дослідники (Дж. Кетлін, Ж. Ляво) вважають, що це поняття не є абсолютним і означає просто кращих людей в певній сфері. Якщо ж ми звернемось до функціональної теорії еліт, то до вищого прошарку треба віднести лише тих людей, які відіграють певну роль у суспільстві, а не тільки зачислені до лав благородних. Приблизно такої думки Г. А. Лансбергер. Деякі дослідники поділяють еліту на політичну, економічну, культурну тощо. В. Парето вважає елітою найбільш продуктивних членів даного суспільства. Взагалі, поява місцевої дворянської спільноти вписується в концепцію В. Парето про циркуляцію еліт, але дослідник наводить приклад, коли еліта повністю замінюється, щодо місцевого дворянства - еліта замінилась лише частково, піднявшись на якісно новий рівень, коли втратила можливість виконувати свої функції в попередньому стані.

Звертаючись до теорій М. Вебера, ми також можемо виділити в розвитку місцевої еліти три типи правління. Під час заселення Слобожанщини на перший план виходить харизматичне правління - ватажком обирається людина, в якій достатньо авторитету, щоб повести за собою переселенців у нелегку дорогу, очолювати боротьбу проти татар та влаштування нового поселення. Поступово цей тип замінюється традиційним - нащадки тих харизматичних ватажків управляють населенням за старими звичаями. Рационалістичний період в управлінні настає тоді, коли місцева еліта отримує конкретні права і привілеї разом із «Жалуваною грамотою дворянства».

Саме до дворянської еліти пристосована теорія І. Світака про родову еліту. Дослідник вважає, що для добору до найвужчого прошарку дворян необхідно було не тільки належати до давнього роду, але й мати певну земельну власність. Це прекрасно ілюструє Шоста частина Родовідної книги дворянства Харківського намісництва - багато родин було виключено з неї, адже хоча і мали довгу та пишну родословну, не могли похвалитись мастками.

Як зазначає М. Раєв, «Жалувана грамота» мала б сприяти участі дворянства в місцевому управлінні та впорядкуванню станових прав. Фактично, дворянство повинно

було стати місцевою управлінською елітою, впроваджуючи на місцях політику російського царату. Проте, якщо ми розглянемо «Жалувану грамоту», то зрозуміємо, що конкретних механізмів для виконання дворянством цієї ролі, вироблено не було. Тож дворянство залишалось в регіоні економічною та культурною елітою, і виходячи з цих аспектів, впливало на розвиток суспільства Харківської губернії.

Становлення залізничного сполучення у Харкові як чинник впливу на розширення вуличної мережі

Тахтаулова Марія

НТУ "ХП"

dara_god@mail.ru

З огляду на те, що місто є динамічною системою і має тенденцію до постійного заростання, перед владою і суспільством постає питання щодо маркування територій, вписування їх у міський топонімічний наратив, який би відповідав духу міста, його минулому й сьогоденню. Низка чинників впливала й продовжує впливати на формування топоніміки міста. Заснування навчальних закладів і релігійних споруд, промислових об'єктів і транспортної системи та безліч інших факторів знайшли своє відображення на міській топонімічній мапі.

Відомості про місто, етапи його формування, благоустрій, статистичні дані, списки вулиць містяться у дослідженнях Д. І. Багалія та і Д. П. Міллера, К. П. Щелкова, А. Н. Гусева у Харківському календарі. Науково-популярні видання Н. Т. Дьяченко та Л. І. Мачулін розповідають про історію харківських вулиць та площ. Відносно джерельної бази дослідження, то через регіональну специфіку цілковитий пріоритет мають документи Державного архіву Харківської області (далі ДАХО), зокрема фонди 3, 44, 45. Численні відомості щодо благоустрою, найменування та перейменування харківських вулиць знаходимо в періодиці тих часів («Харьковские губернские ведомости», «Южный край», «Утро») та в журналах засідань Харківської міської думи. Аналіз джерел та наукової літератури не виявив спеціальних праць, присвячених фаховому висвітленню впливу соціальних, політичних, ідеологічних, релігійних та інших чинників на формування вуличної мережі Харкова, в цьому полягає новизна авторського підходу до означеної проблематики.

Відсталість транспортних засобів, зародження та розвиток капіталістичних відносин, стратегічні військово-політичні міркування змусили правлячі кола Російської імперії розпочати будівництво залізничної мережі. 3 червня 1869 р. на Курсько-Харківсько-Азовській залізниці було відкрито регулярний рух. Поява залізничного транспорту відіграла значну роль у розбудові міста. Харків здобув для себе новий статус міста – залізничного вузла. З огляду на це, Харківський вокзал став вагомим об'єктом міського середовища. Пасажиропотік та обсяг перевезених вантажів постійно збільшувався. Перед владою постало питання про вдосконалення сполучення між вокзалом та містом.

В фондах ДАХО знаходимо справу, що розповідає про прокладення нових вулиць навколо вокзалу. Жителі міста вказували на необхідність прокладення вулиці, що буде з'єднувати станцію Харківської залізниці з Катерининською. Вони мотивували це тим, що новопрокладена вулиця спростить сполучення зі станцією, «перенесе мандрівника прямо на найкращу міську вулицю та найзручнішу для переїзду до центру». У матеріалах справи міститься план, що відображає наміри влади прокласти дві нові, та продовжити три вже існуючі вулиці, а саме Коцарську, Благовіщенську та Чеботарську. Щодо номінації новопрокладених вулиць в матеріалах справи міститься розпорядження губернатора П. Дурново до Харківського міського голови М. Шатунова. У відповідності з цим розпорядженням, вулиця, що веде від Катеринославської до Чеботарської, має носити назву Олександрівська, а вулиця від Тюремної до будинку вокзалу – Слов'янською. Щодо мотивів номінації, відмітимо, що вулиця Олександрівська отримала свою назву через капличку, що знаходилася неподалік, а Слов'янська, вірогідно, на честь представників слов'янського етносу.

Таким чином, приходимо до висновку, що становлення Харкова як залізнично-дорожнього вузлового центру вплинуло на розширення та вдосконалення вуличної мережі міста. Міська влада та місцеві мешканці приклали зусилля для того, щоб сполучення міста та вокзалу

було зручним, а також відповідало пасажиропотоку та обсягу перевезення вантажів, які здійснювалися через Харків.

Зміни чисельності німецької національної меншини Слобідської України, як індикатор еволюції національної політики (кінець XVIII – початок XX ст.)

Філатова Ольга

ХНУ імені В. Н. Каразіна

olja_ribka@mail.ru

Історія німецької національної меншості України займає чільне місце серед багатьох етносів, що населяють нашу державу, сягає доби раннього нового часу. Вона пов'язана з широкомасштабною іноземною колонізацією, розгорнутою на теренах Російської імперії в кінці XVIII – на початку XIX ст., що зачепила певні райони сучасної України, де і селились представники німецького етносу. Здебільшого члени даної національної групи заселяли Південь України, утворюючи колонії, проте деяка частина переселенців місцем свого проживання обирала територію Слобідської України.

Серед великої кількості наукових праць, присвячених історії Слобожанщини, а також національним процесам цього регіону, що містять детальний аналіз національного складу населення, а також тих змін, які відбувалися тут протягом XVIII – XX ст., значної уваги не приділено представникам хоч і не чисельної, проте впливової, особливо в XIX ст., німецької національної меншості. Отже, недостатня наукова розробка означеної проблеми зумовила необхідність більш детального дослідження змін чисельності німецької етнічної меншини Слобідської України в кінці XVIII – на початку XX ст. в контексті трансформацій правового статусу останньої. Основними джерелами для дослідження окресленого питання є законодавчі акти уряду Російської імперії, Харківські календарі, данні статистики. Слід зауважити, що впродовж означеного періоду зберігалась тенденція до збільшення чисельності німецького населення Слобідської України. Вона мала дещо нерівномірний процент приросту, що здебільшого зумовлювалось змінами в національній політиці російського уряду та зовнішньополітичними чинниками.

Переселенню представників різних народів, зокрема німців, сприяла цілеспрямована політика Російського уряду, що мала на меті посилити охорону південних кордонів та заохотити представників різних національностей до освоєння необжитих степових та лісостепових районів, сприятливих для хліборобства.

На початку XIX ст. російський уряд значно розширив пільги для іноземних переселенців (хліборобів, ремісників, освітян та підприємців), гарантуючи свободу віросповідання, звільнення від військової служби і податків на визначену кількість років, відведення земель (до 30-60 дес. на родину), а також запасних земель для майбутніх нащадків тощо. Іноземцям дозволялося влаштовувати фабрики і заводи, записуватися до гільдій без вступу в російське підданство терміном до 10 років. Спрощувалася система реєстрації іноземців, які прибували до Російської імперії. Загалом, законодавча база держави, сприяла залученню представників німецького етносу до Росії і вплинула на збільшення в XIX ст. їхньої чисельності на Слобожанщині. Зокрема з другої половини XVIII ст. до кінця XIX ст. німецька національна меншина регіону зросла чисельно більш, як в 50 разів. Подібна тенденція до зростання даної етнічної групи збереглась і на початку XX ст. Проте, з початком Першої світової війни, склад населення Слобожанщини поповнила велика кількість біженців, в тому числі німців з західноукраїнських земель, що в разі збільшує питому вагу останніх від загальної чисельності населення краю.

Таким чином, зміни чисельності німецької етнічної меншини регіону прямо пропорційно залежали, як від особливостей внутрішньої політики, а саме – пропонованого правового статусу для переселенців і представників національних меншин урядом Російської імперії, так і зовнішньополітичних чинників.